

Koronavirüs 2019 Pandemi Sürecinde Hemşirelik Eğitimi: Belirsizlikler ve Öneriler

Nagihan İLASLAN* Ayşe DEMİRAY**

Öz

Hemşirelik eğitimi, öğrenim sürecinde öğrenciye kazandırılan teorik bilgilerin klinik alanda uygulamasını gerektiren bir yapıya sahiptir. Ancak 2019 yılının sonlarından itibaren küresel boyutta mücadele edilen Koronavirüs 2019 pandemi sürecinde, virüsün bulaşma zincirini kırabilmek amacıyla insan yaşamında birçok değişim yaşanmaktadır. Bu değişimlerden birisi de hemşirelik alanında eğitim veren kurumların yüz yüze verilen örgün eğitim süreçlerini uzaktan eğitim aracılığı ile devam ettirmek zorunda kalmalarıdır. Oldukça hızlı gerçekleştirilen bu süreçte teknolojik alt yapı, eğitimci ve öğrencilerin bilgi kaynaklarına ulaşma ve bunları kullanma durumları gibi konularda değerlendirmeler gerçekleştirilememiştir. Henüz yapılandırılmamış olan ve öğrencileri klinik alandan uzaklaştıran bu süreç hemşirelik öğrencilerinin eğitim süreçlerinde bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlarda kazanmaları gereken yeterliliklere yönelik tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla hemşirelik eğitiminin hem teorik hem uygulamalı boyutuna yönelik birçok belirsizlik doğmakta olup, uluslararası boyutta hemşirelik eğitiminin sürdürülebilirliğine yönelik görüşlerin ortaya koyulduğu görülmektedir. Derlemenin amacı, Koronavirüs 2019 pandemi sürecinde hemşirelik eğitiminin nasıl sürdürülebileceği konusundaki belirsizlik hakkında literatür doğrultusunda çıkarımlarda ve önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs 2019, Hemşirelik, Hemşirelik Eğitimi, Hemşirelik Öğrencisi

Abstract

Nursing Education During Coronavirus 2019 Pandemic Process: Uncertainties and Suggestions

Nursing education has a structure that requires the application of the theoretical knowledge gained to the student during the learning process in the clinical field. However, during the coronavirus 2019 pandemic, which has been fought on a global scale since the end of 2019, many changes are occurring in human life in order to break the transmission chain of the virus. One of these changes is that institutions providing education in the field of nursing have to continue their formal education processes, which are given face-to-face, through distance education. In this process, evaluations on technological infrastructure, access to and use of information resources of educators and students could not be made. This process, which has not yet been structured and keeps students away from the clinical field, poses a threat to nursing students' cognitive, affective and psychomotor competencies that they need to gain in their educational processes. Therefore, many uncertainties arise regarding both the theoretical and practical dimensions of nursing education, and it is seen that views on the sustainability of nursing education have been put forward in the literature. The purpose of the review is to make inferences and suggestions in line with the literature regarding the uncertainty about how nursing education can be maintained during the Coronavirus 2019 pandemic process.

Key Words: Coronavirus 2019, Nursing, Nursing Education, Nursing Student

Geliş tarihi: 06.10.2020 **Kabul tarihi: 27.03.2021**

Koronavirüs enfeksiyon hastalığı-2019 (COVID-19), 2019 yılının son ayından itibaren tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılarak pandemiye yol açan, yayılımını ve öldürücülüğünü devam ettiren bulaşıcı enfeksiyon hastalığı olma özelliğini korumaktadır (1). COVID-19 hakkında literatüre bilgi kazandırmaya yönelik yapılan çalışmalar devam etmekte birlikte, hastalık konusunda bilgi ve deneyim yetersizliği bulunmaktadır. Hastalığın solunum yolu ve cansız yüzeyler aracılığı ile bulaşma özelliği ise dünya çapında kabul gören bir bilgidir (2). Ancak hastalık ile ilişkili herhangi bir belirti göstermeyen asemptomatik bireylerin olabileceği ve bu bireylerin de hastalığı bulaştırabileceği belirtilmektedir (3). Aynı zamanda küresel boyutta COVID-19 pandemisinin nasıl bir seyir izleyeceği bilinmemekte olup; artan nüfus, küreselleşme, kentleşme, iklim değişikliği gibi günümüz eğilimleri gelecekte viral enfeksiyonlar nedeni ile yeni küresel salgıların sayı ve şiddetinin artacağı şeklinde yorumlanmaktadır (4). Bu belirsizliklerle birlikte küresel boyutta mücadele edilen COVID-19 pandemi süreci insan yaşamını her alanda etkilemekte olup, artan öğrenci sayıları, öğrenci sayısı karşısında yetersiz kalan eğitimci sayıları ve klinik uygulama ortamları gibi problemlerle hali hazırda yüzleşmekte olan hemşirelik eğitimini derinden etkilemiştir (5,6). Derlemenin amacı, COVID-19 pandemi sürecinde hemşirelik eğitiminin nasıl sürdürüldüğü ve sürecin devamında nasıl sürdürüleceği konusundaki belirsizlik hakkında literatür doğrultusunda çıkarımlarda ve önerilerde bulunmaktadır.

Gelişme

Pandemi Sürecinde Hemşirelik Eğitimi

Hemşirelik eğitimi teorik ve klinik uygulama olarak birbirini tamamlayan iki temel süreçten oluşmakta olup, öğrenciye aktarılan teorik bilgilerin gerçek yaşam durumlarını test edebilme imkanı sunan klinik alanda uygulamaya dönüştürülmesini gerektirmektedir (7). COVID-19 pandemi sürecinde ise, virüsün bulaşma zincirini kırabilmek amacıyla bilimsel çalışma sonuçları dikkate alınarak (2), hem ulusal (8) hem de uluslararası düzeyde tıp, diş hekimliği (9) gibi disiplinler de dahil olmak üzere hemşirelik alanında eğitim veren kurumlar yüz yüze verilen örgün eğitim sürecini uzaktan eğitim aracılığı ile devam ettirme kararı almışlardır (10). Eğitim ve öğretim sürecinde bilgisayar ve internet kaynaklarının kullanımını ifade eden uzaktan eğitim kavramı (11), COVID-19 pandemi sürecinde "acil yapılandırılmış uzaktan eğitim" olarak adlandırılan bir yapılandırma şeklini almıştır. Acil yapılandırılmış uzaktan eğitim kavramı, olağanüstü durum veya kriz süreci ortadan kalktıktan sonra tamamen uzaktan verilen eğitimin yeniden yüz yüze eğitime döndüğü bir yapıyı ifade etmektedir (12). Ancak pandemi nedeni ile oldukça hızlı gerçekleştirilen bu süreçte teknolojik alt yapı, eğitimcilerin ve öğrencilerin bilgi kaynaklarına ulaşma ve bunları

*Sorumlu yazar, Araştırma Görevlisi, Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Esasları Anabilim Dalı, Düzce Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-7895-040X> E posta: nagihan-bitik@windowslive.com Tel: 0380 5421141 Fax: 0380 5421141 ** Dr. Öğretim Üyesi, Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Esasları Anabilim Dalı, Düzce Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-3100-9115>

kullanma gibi konulardaki değerlendirmeler yapılamamıştır (13). Aynı zamanda uzaktan eğitimin gelişim süreci incelendiğinde, İsveç, Almanya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde 1700 ile 1800'lü yıllarda temelleri atılan uzaktan eğitimin, Türkiye'de 1900'lü yıllarda hayata geçirilebildiği dikkat çekmektedir (11). Dolayısıyla eğitim kurumları uzaktan eğitime yönelik sahip oldukları imkanlar doğrultusunda pandemi sürecinde içinden geçmeye devam ettikleri bu süreci kendilerine özgü bir yapıda devam ettirebilmektedir.

Eğitim kurumları tarafından farklı teknolojik alt yapılar ve süreçler ile devam ettirilmeye çalışılan teorik bilgi aktarımına dayalı hemşirelik eğitimi sürecinde dünyanın farklı bölgelerinde kişisel koruyucu ekipman yetersizliği, virüsün yayılım sürecini kontrol edememe, hastanelerin patojen yükünün ve riskli popülasyonların fazla olduğu alanlar haline gelmesi gibi nedenlerle hemşirelik öğrencileri klinik alandan uzaklaştırılmış veya eğitim kurumları tarafından farklı kararlar uygulamaya koyulmuştur (5,6,14). Bu durum öğrencileri klinik alandan uzaklaştırarak eğitim süreçlerinde kazanmaları gereken yeterlilikler açısından tehdit oluşturmaktadır (6). Hemşirelik öğrencilerinin eğitim süreçleri, ülkelere göre farklılık göstermekle birlikte öğrencilerin kazanması beklenen yeterlilikler doğrultusunda tamamlamaları gereken klinik uygulama saatleri belirlenmiştir. Uluslararası boyutta hemşirelik eğitiminin klinik uygulama saatlerine yönelik oluşturulmuş rehberler bulunmamakla birlikte klinik uygulama saatleri ile öğrencilerin kazandıkları yeterlilikler arasındaki ilişkiye yönelik kanıta dayalı bilgi eksikliği mevcuttur (15). Dolayısıyla bu durum, COVID-19 pandemi sürecinin beraberinde getirdiği sınırlamalar ile birlikte klinik uygulama saatlerini simülasyon gibi alternatif yöntemlerle değiştirme konusunda eğitim kurumları üzerinde baskı oluşturabilmektedir (16). Bunun bir sonucu olarak ise uluslararası boyutta birçok hemşirelik eğitim programının klinik uygulamaları gerçekleştirmediği ya da öğrencilerin gönüllü olmaları koşulu ile sadece talep eden öğrencilerin klinik uygulama gerçekleştirdiği (17), ve klinik uygulamalar yerine özellikle sanal simülasyon uygulamalarının kullanıldığı belirtilmektedir (14,18,19). COVID-19 pandemi döneminde sanal simülasyon uygulamalarının kullanılabilirliğini destekler nitelikte, Rourke (2020) (19) tarafından yapılan sistematik derleme çalışmasında sanal simülasyon uygulamalarının psikomotor beceri kazanımında kabul görmüş geleneksel simülasyon uygulamaları ile benzer veya daha yüksek düzeyde olumlu sonuçlar ortaya koyduğu belirtilmektedir. Benzer şekilde Foronda ve ark. (2020) (20) tarafından yapılan sistematik derleme çalışmasında da sanal simülasyon uygulamalarının öğrenmeyi destekleyen etkili bir pedagojik strateji olduğu ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda, Rim ve Shin (2021) (21) tarafından ise hemşirelik eğitiminde etkili sanal simülasyon uygulamaları için eğitsel tasarım şablonu ortaya koyulmuştur. Ancak simülasyon uygulamalarının en yüksek düzeyde klinik uygulamaların %50'sinin yerine kullanılabilmesi (22) ve klinik uygulama saati toplamının simülasyon uygulama saatlerinin iki katı olduğu durumda ise beklenen yeterlik kazanımının daha üst düzeyde gerçekleştiği ortaya koyulmuştur (23). Dolayısıyla simülasyon uygulamalarına doğru kayan klinik uygulama saatlerinin pandemi döneminin meydana getirdiği sınırlıktan kaynaklandığı unutulmamalı ve ileriye dönük olarak kanıta dayalı bilgiler ışığında klinik uygulamalar yapılandırılmalıdır (18).

Ülkemizde hemşirelik eğitimi sürecinde öğrencilerin tamamlamaları gereken klinik uygulama saatlerinin Hemşirelik Ulusal Çekirdek Eğitim Programı (HUÇEP) kriterleri doğrultusunda yapılandırılması önem taşımaktadır (24). Aynı zamanda, Hemşirelik Eğitim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği (HEPDAK) tarafından hemşirelik eğitim programlarının akreditasyon süreçlerine verilen önem göz önüne alındığında, akreditasyon sürecinde göz önünde bulundurulmuş temel kriterlerden birinin teorik ve klinik uygulamalar birlikte olmak üzere eğitim programlarının yapısı olduğu dikkat çekmektedir (25). Bu doğrultuda klinik uygulamalara ilişkin yapılacak alternatif planlamalarda ya da ileriye dönük olarak uygulama saatlerinin telafi edilmesine ilişkin süreçlerde belirlenmiş kriterlerin göz önünde bulundurulması önem taşımaktadır. Ülkemizde hemşirelik eğitim programlarının 2016 yılı itibarı ile akredite olmaya başlaması nedeniyle pandemi süreci öncesinde programların akreditasyon deneyimlerinin yeterli düzeyde olmadığı düşünülebilir. Bu durum hemşirelik eğitim programlarının genelinde COVID-19 pandemi sürecinde klinik uygulamalara ilişkin uygulanabilir çözüm önerilerinin geliştirilememesine etki etmiş olabilir.

Pandemi sürecinde hasta bakım talebinin iş gücünde çalışan sağlık profesyonelleri karşısında karşılanamayacak düzeyde artması ise, nitelikli ve profesyonel değerlere sahip hemşirelere olan ihtiyacı gözler önüne sermektedir (26,27). Dolayısıyla sağlık sektörünün önemli ve büyük bir kısmını oluşturan profesyonel hemşirelere olan ihtiyacı sürdürülebilir şekilde karşılayabilmek amacıyla eğitim kurumlarının, uygulanagelen eğitim süreçlerinde köklü değişiklikler yapması gereklilik haline gelmiştir (14). Literatür incelendiğinde ise COVID-19 pandemi sürecinde özellikle klinik uygulama eğitimlerine süregelen eğitim anlayışları ile devam eden eğitim kurumlarının uygulamaları nedeniyle öğrenci ölümlerinin yaşandığı (28) ve öğrencilerin klinik alandaki bakım ihtiyacını karşılamaya yönelik üzerlerinde baskı hissettiği belirtilmektedir (29). Gasch ve ark. (2020) (30) tarafından hemşirelik ve tıp öğrencileri ile yapılan çalışmada, öğrencilerin %65.3'ü pandemi sürecinde COVID-19 tanılı hastanın bakımına katılma konusunda kendisini hazır hissetmediğini belirtmekte olup, öğrencilerin %82'si ilgili riskler nedeni ile klinik uygulamaların ertelenmesini doğru bir karar olarak değerlendirmektedir. Bu konuda Hayter ve Jackson (2020) (27) tarafından yapılan çalışmada, hemşirelik eğitiminde klinik uygulamaların nasıl gerçekleştirileceğine yönelik cevap bulması gereken birçok sorunun olduğu belirtilmekte olup, öğrencilerin öğrenme gereksinimlerinin karşılanmasına öncelik verilerek pandemi sürecinde gerçekleştirilecek klinik uygulamalarda 10 temel kriterin dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu kriterler incelendiğinde ise, hızlı ve etkili iş sağlığı önerilerinin sunulması, klinikte çalışmanın eğitim süreçlerine ve mezuniyetlerine olan etkisinin öğrencilere açıklanması, klinik ortamların risk analizinin yapılması ve risklerin azaltılmaya çalışılması, ne kadar ve nasıl uygulama yapılacağına öğrencilerin onamları alınarak planlanması, herhangi bir sorunla karşılaşıldığında öğrenci refahını izleyebilmek için stratejiler belirlenmesi, üniversite tarafından öğrencilere psikolojik danışmanlık sağlanması, işbirliği yapmayı tercih etmeyen öğrencilere de destek olunması, öğrencileri etkileyen istenmeyen olayların kayıt altına alınması, klinik alanda uygulama yapacak öğrencilerin belirlenebilmesine rehberlik edecek kanıt temelli bir taban oluşturulması ve öğrencilerin güvenliğinin sağlanabilmesi için kurumların yasal sorumluluğunun netleştirilmesinin yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda, ulusal ve uluslararası boyutta kurumlar bazında farklı uygulamaların (klinik uygulama saatlerini tamamlamadan mezun etme, klinik uygulama gerekliliğini tamamı ile simülasyon uygulamaları veya ödevler ile tamamlama gibi) (16-18) azaltılabilmesi ve standardizasyonun sağlanabilmesine yönelik kanıta dayalı veriler ışığında eğitim otoriteleri ve politika yapımcılar tarafından

kriterlerin belirlenmesine, izlem ve değerlendirmelerin yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Hemşirelik öğrencilerinin uzaktan eğitim ile gerçekleştirilen teorik derslere yönelik değerlendirmeleri açısından literatür incelendiğinde, Keskin ve Özer Kaya (2020) (31) tarafından üniversite öğrencileri ile yapılan ve örneklem grubunun %27.3'ünü hemşirelik öğrencilerinin oluşturduğu çalışmada, öğrencilerin yarıdan fazlasının web tabanlı uzaktan eğitimi yüz yüze eğitim kadar etkili bulmadığı, uzaktan eğitimi alternatif bir çözüm yolu olarak değerlendirdiği, uzaktan eğitim sürecinde teknik sorun yaşadığı, öğrendiklerini çabuk unuttuğu, takım çalışmasının azaldığı, eğitimcilerle rahat iletişim kuramadığı ve yeterli geri bildirim alamadığı belirlenmiştir. Diab ve Elgahsh (2020) (32) tarafından hemşirelik öğrencileri ile yapılan çalışmada ise öğrencilerin %61.6'sının uzaktan eğitime yönelik olumsuz tutuma sahip olduğu, öğrenim görülen sınıfa göre en yüksek olumsuz tutumun birinci sınıf öğrencilerinde olduğu ve öğrencilerin uzaktan eğitimde yaşadıkları güçlüklerin başında alt yapı, teknoloji, teknik destek, yönetim ve eğitimci özellikleri olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde COVID-19 pandemi süreci öncesinde yapılmış çalışma sonuçlarında, uzaktan eğitimin hemşirelik öğrencileri tarafından çoğunlukla kabul görmediği ve uzaktan eğitimde laboratuvar ve klinik uygulamalar konusunda eksiklik yaşanacağı belirtilmektedir (33,34). Dolayısıyla sanal sınıf, video paylaşımı, yazılı materyal, ders sunumu, duyuru/mesaj gibi uygulamalar aracılığı ile gerçekleştirilen uzaktan eğitimin altyapı, erişim, güvenlik, içerik, tasarım, uygulama, kalite, mevzuat ve pedagojik açılardan geliştirilmesi gerekmektedir (35).

Pandemi Sürecinde Öğretim Elemanlarının Gözünden Hemşirelik Eğitimi

COVID-19 pandemi sürecinin hemşirelik eğitimi üzerinde meydana getirdiği değişiklikler ve sınırlamalar, alandaki öğretim elemanlarının da rol ve sorumluluklarında, teknoloji kullanımı gibi öğretim süreçlerinde kullanmaları gereken becerilerde ve iş yüklerinde değişiklikleri beraberinde getirmiştir (36). Öğretim elemanlarından yüz yüze verdikleri dersleri çevrimiçi ortamlarda sunmaları, yenilikçi öğretim yöntem ve tekniklerini kullanmaları, ertelenen klinik uygulamalar, ölçme ve değerlendirme biçimleri için alternatif yöntemler bulmaları beklenmektedir (37). Hemşirelik eğitiminde uzun yıllardır mücadele edilen ve çözüm önerileri bulunmaya çalışılan öğrenci sayılarının fazla olması, eğitimci sayılarının yetersiz kalması gibi sınırlılıklardan kaynaklı olarak ise geleneksel öğretim yaklaşımlarına başvurulduğu bilinmektedir (38). Ancak pandemi süreci hemşirelik eğitiminde yetişkin eğitiminin ilkeleri göz önünde bulundurularak harmanlanmış öğrenme gibi öğrencilerin öğrenme sürecine aktif katılımlarını gerektiren yaklaşımların ön plana çıkmasına sebep olmuştur (36). Pandemi sürecinde özellikle kullanılan bu yaklaşım konusunda Jowsey ve ark. (2020) (39) tarafından yapılan sistematik derleme çalışmasında ise, uzaktan gerçekleştirilen harmanlanmış öğrenmenin başarılı olabilmesi için, aktif katılımın, öğrenenlerin duygularının, öğrenmede kullanılan teknolojik araçların, aile desteğinin, eğitimci desteği ve iletişiminin önemli rol oynadığı belirlenmiştir. Ancak öğretim süreçlerini planlayan, uygulayan ve değerlendiren öğretim elemanlarının pandemi sürecindeki deneyimlerini ve görüşlerini ele alan çalışmalara henüz ulaşamamakla birlikte; pandemi döneminin gerektirdiği yenilikçi öğretim süreçlerinin yapılandırılmasının hızlı ve kolay şekilde gerçekleştirilemeyeceği tahmin edilmekte ve bu değişimlerin kısa ve uzun vadedeki etkilerinin bilimsel çalışmalarla ortaya koyulmasına olan gereksinim vurgulanmaktadır (40). Bu doğrultuda gelecekte yapılacak çalışmalarda öğretim elemanlarının uzaktan eğitimle gerçekleştirilen hemşirelik eğitimi sürecinde hissettikleri yeterlilik düzeyleri, gereksinim duydukları eğitim içerikleri, öğretim sürecinin her aşamasında yaşadıkları zorluklar ve bu zorluklara ilişkin çözüm önerileri, hemşirelik eğitiminin ileriye yönelik yapılandırılmasına ilişkin görüşleri gibi konuların ele alınması yararlı olacaktır.

Pandemi Sürecinde Hemşirelik Öğrencilerinin Gözünden Hemşirelik Eğitimi

Eğitim kurumları ve eğitimcilerin hemşirelik eğitimi sürecinde gerçekleştirmeye çalıştıkları değişikliklerin ve stratejilerin öğrenme sürecinin en temel paydaşı olan öğrenciler tarafından nasıl algılandığının değerlendirilmesi ise sürecin yapılandırılması için gerekli görülmektedir (41). Hemşirelik öğrencilerinin, fazla ders yükü, kariyer planları, karmaşık kişilerarası ilişkiler, klinik öğrenme çevresinin zorlukları gibi faktörler (42) nedeni ile diğer sağlık disiplinlerinde eğitim gören öğrencilere göre daha yüksek anksiyeteye sahip oldukları bilinmekte olup, pandemi süreci nedeni ile var olan anksiyete kaynakları arasına eğitim süreçlerindeki belirsizlik, uzaktan eğitimde yaşanan zorluklar, klinik uygulama eksikleri gibi faktörler dahil olmuştur (43). Bu durum hemşirelik öğrencilerinin fiziksel sağlığını tehdit ettiği kadar, onları stres altında bırakarak psikolojik sağlıklarını ve sosyal ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir (41). Lovric ve ark. (2020) (41) tarafından yapılan çalışmada hemşirelik öğrencilerinin hem kendi sağlıkları hem de kendilerinden kaynaklanabilecek bulaştırma nedeniyle ailelerinin sağlıkları için endişe ettikleri, sürekli koruyucu önlemlere başvurdukları, hem sınıfta hem de klinik alanda gerçekleştirilen eğitim süreçlerinde hastalık konusunda korku hissettikleri, eğitim süreçlerinde konsantrasyon ve öğrenme zorlukları yaşadıkları belirlenmiştir. Savitsky ve ark. (2020) (43) tarafından yapılan çalışmada ise çalışmaya katılan hemşirelik öğrencilerinin yarıdan fazlasının COVID-19 pandemi sürecinde orta ve yüksek düzeyde anksiyete yaşadığı ve anksiyete düzeyleri ile yaş (25 yaşından küçüklerin), cinsiyet (kadın olan), koruyucu ekipman eksikliği ve enfeksiyon korkusu yaşama durumu arasında anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Aslan ve Pekince (2020) (44) tarafından gerçekleştirilen ve hemşirelik öğrencilerinin COVID-19 pandemisine yönelik görüşlerinin ve algıladıkları stres düzeylerinin incelendiği çalışmada ise, sırası ile birinci ve dördüncü sınıf düzeyindeki öğrencilerin diğer düzeylerdeki öğrencilere göre stres düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun birinci sınıf öğrencilerinde eğitimlerin başlangıcında teorik ve klinik eğitimlerinin bölünmesi, düşük düzeydeki profesyonel bilgi ve becerilere sahip olmalarından; dördüncü sınıf öğrencilerinde ise mezuniyet ve mesleğe başlama endişelerinden kaynaklanabileceği belirtilmektedir. Benzer şekilde Casafont ve ark. (2021) (45) tarafından dördüncü sınıf hemşirelik öğrencileri ile COVID-19 pandemi döneminde klinik uygulamaya deneyimleri konusunda gerçekleştirilen niteliksel çalışmada, öğrencilerin klinik uygulamalarda ambivalan duygular yaşadığı ve duyguları ile başa çıkmak için desteğe ihtiyaç duydukları belirlenmiş olup, klinik uygulama öncesinde verilecek eğitimin öğrencilerin görev ve sorumlulukları noktasında daha rahat hissedebilmeleri ve hasta çıktılarının gelişimi için yararlı olacağı ifade edilmektedir. Ayrıca Huang ve ark. (2020) (46) tarafından yapılan çalışmada hemşirelik öğrencilerinin hemşirelere göre daha yüksek düzeyde negatif başa çıkma stratejilerini kullandıklarının belirlendiği de düşünüldüğünde, öğrencilere klinik uygulamalar öncesinde ve boyunca gerekli bilgilendirmelerin yapılmasının ve psikolojik boyutta destek verilmesinin önemi daha iyi anlaşılabilir.

Pandemi döneminde öğrencilerin yaşadığı bu durumların ışığında öncelikli olarak ele alınan konunun eğitim müfredatının yapılandırılma ihtiyacı olduğu belirtilmektedir. Ancak bu yapılandırmanın birinci sınıf ya da ara sınıf düzeyinde sunulan

müfredat kapsamında gerçekleştirilmesinin uygun olmayacağı, bu düzeylerde müfredatın hangi stratejiler ile öğrencilere aktarılabilceğinin ele alınmasının daha doğru olacağı ifade edilmektedir (37). Mezuniyete yakın olan son sınıf hemşirelik öğrencileri için ise müfredat yapılandırılmasının gerekli olduğu ve yeterliliğe dayalı bir eğitim içeriğinin sunulması gerektiği vurgulanmaktadır (5). Yoğun bir hemşirelik bakımı gerektiren pandemi döneminde, klinik alanların kritik düşünebilen hemşirelere gereksinimi bulunmaktadır (37). Bu nedenle uluslararası boyutta içeriği ve süresi konusunda hemşirelik eğitiminin standartlar çerçevesinde ilerleyen bir sürece sahip olduğunun bilinmesine rağmen (47), mezuniyete yakın son sınıf öğrenciler için eğitim kurumları teorik ders ve klinik uygulama saatlerini pandemi döneminde minimum düzeyde tutarak eğitim sürecini hızlandırabilme kararı alabilmektedir (48). Bu doğrultuda, teorik boyutta hangi konuların yoğunlaştırılabileceği ya da sadeleştirilebileceği, hangi içeriklerin mezuniyet sonrasında aktarılabilceği konusu ele alınmalıdır. Klinik uygulamalarda mezuniyete yakın olan son sınıf hemşirelik öğrencilerine gerekli kriterler göz önünde bulundurularak öncelik verilmeli ve öğrencilerin uygulama yeterliliklerinin değerlendirilmesi objektif yapılandırılmış klinik sınavlar gibi alternatif stratejiler ile birlikte gerçekleştirilmelidir (27,49).

Eğitim kurumlarının ve eğitimcilerin gerekli zaman, finansal kaynak ve iş gücünü göz önünde bulundurularak öğrencilerin sağlıklarını korumaya yönelik gerekli önlemleri alması gerekir (27). Öğrencilerin bu sürece dahil edilerek görüş ve önerilerinin alınması, hem alınacak tedbirler hem de yenilikçi öğretim yöntemlerine ilişkin gerçekleştirilebilecek uygulamalar açısından fayda sağlayacaktır.

Pandemi Sürecinde Hemşirelik Eğitiminde Uzaktan Eğitim Sürecine Yönelik Öneriler

Uzaktan eğitim sürecinde karşılaşılan zorluklara yönelik hemşirelik (14) ve hemşirelik gibi uygulamalı eğitimleri bulunan ve sağlık profesyoneli yetiştiren tıp (50), diş hekimliği (13) gibi diğer disiplinlerde alternatif çözüm önerilerinin sunulduğu görülmektedir. Sanal simülasyon uygulamaları, öğrencilerin aileleri ve yakınları ile gerçekleştirdikleri beceri uygulamaları ve bu uygulamaların eğitimci ile birlikte tartışılması, farklı sanal platformlarda düzenli teorik ders anlatımları, öğrencilerle sanal ortamda küçük gruplar şeklinde çalışarak derinlemesine öğrenmenin desteklenmesi uzaktan gerçekleştirilen hemşirelik eğitime yönelik önerilerin başında gelmektedir (14,51,52). Ayrıca uzaktan gerçekleştirilen tıp eğitime yönelik önerilerde bulunan Iancu ve ark. (2020) (50) tarafından yapılan çalışmada ise, hasta teslimlerinin elektronik ortamda gerçekleştirilmesi, e-danışmanlık, multidisipliner vaka analizleri, triyaj uygulamasına yönelik COVID-19 çağrı merkezi gibi tele-sağlık uygulamalarının sunduğu olanakların eğitim sürecine entegre edilebileceği önerilmektedir. Yapılan önerileri destekler nitelikte, Jiménez-Rodríguez ve Arrogante (2020) (53) tarafından üçüncü sınıf hemşirelik öğrencileri ile yapılan çalışmada, video konferans aracılığıyla standardize hasta uygulaması kullanılarak online gerçekleştirilen danışmanlık uygulaması konusunda öğrencilerin %97.8'inin yüksek düzeyde memnuniyete sahip olduğu ve alınan öğrenci görüşlerinde uygulamanın pratik kullanımı ve pozitif öğrenme çıktıklarına vurgu yapıldığı belirlenmiştir.

Ulusal literatür incelendiğinde; COVID-19 pandemi döneminde devam ettirilen hemşirelik eğitimi ele alan Vatan ve ark. (2020) (54) tarafından yapılan çalışmada; Hemşirelik Eğitim Derneği (HEMED) işbirliği ile program içeriklerinin yapılandırılması, klinik uygulamaların ileri dönemde tamamlanabilmesine yönelik stratejilerin planlanması, öğrenci ve eğitimcilerin ihtiyaç duydukları eğitim gereksinimlerinin belirlenerek giderilmesi gibi konularda öneriler sunulduğu görülmektedir. Aynı zamanda Mucuk ve ark. (2021) (55) tarafından yapılan çalışmada; bir hemşirelik programının deneyimleri paylaşılmış olup, pandemi sürecine hazırlıksız yakalanan 2019-2020 eğitim öğretim yılı bahar döneminde hemşirelik eğitiminin tamamen uzaktan gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Ancak 2020-2021 eğitim öğretim yılı güz döneminde gerekli düzenlemeler yapılarak (çevrimiçi sitemler oluşturma, sistemlerin veri depolama potansiyelini yükseltme, öğretim üye/elemanlarına yönelik çevrimiçi sistemlerin kullanımı hakkında eğitimler gerçekleştirme, uzaktan eğitim rehberi oluşturma ve ilan etme gibi) teorik derslerin çevrimiçi senkron ya da asenkron, laboratuvar ve klinik uygulamaların COVID-19'dan korunma önlemleri alınarak (koruyucu ekipman temin etme, öğretim üye/elamanı ve klinik alan başına düşen öğrenci sayılarını azaltma gibi) yüz yüze gerçekleştirildiği aktarılmıştır. Bu doğrultuda sunulan deneyimin, COVID-19 pandemi sürecinde müfredatta herhangi bir değişiklik ya da ertelemeye başvurulmadan hemşirelik eğitiminin devam ettirilebileceği konusunda örnek teşkil edebileceğinin altı çizilmiştir. Eğitim kurumları tarafından benzer süreçlerin örnek alınmasında, öğrencilerin özellikle yüz yüze gerçekleştirecekleri eğitim sürecinde eğitim kurumu dışında birbirleri ve aileleri ile yapacakları etkileşimlerin COVID-19 pandemisinin seyrine etkisi de göz önünde bulundurularak, ulusal ve uluslararası eğitim otoritelerinin önerileri doğrultusunda değerlendirilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. COVID-19 pandemi sürecinde sunulan önerilere yönelik hemşirelik eğitiminde ortaya konulmuş kanıta dayalı bilgi eksikliği bulunmakta olup, bu konuda yapılacak bilimsel çalışmalarla literatürün zenginleştirilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda çalışma bulguları ve kurumsal otoritelerin görüşleri doğrultusunda sunulan önerilerin amacına ulaşabilmesi ve etkili sonuçlar ortaya koyabilmesi için öğrencilerin bilgisayar ve internet kullanım olanaklarının, ders materyallerine erişimlerinin iyileştirilmesi, süreç içerisindeki geri bildirimlerinin sistematik olarak değerlendirilmesi ve bu doğrultuda gerekli görülen düzenlemelerin yapılması önem taşımaktadır.

Sonuç

Toplumu fizyolojik, psikolojik, ekonomik, sosyal vb boyutlarda etkileyen ve etkilemeye devam eden COVID-19 pandemisi, öğrencilerine yeterli ve etkili hasta bakımı verebilme yeterliliği kazandırmayı amaçlayan hemşirelik eğitimini derinden etkilemiştir. Eğitim kurumları var olan teknolojik alt yapıları, iş gücünün nitelik ve niceliği, geçmiş deneyimleri gibi birçok farklı özelliği dikkate alarak kendilerine özgü bir yapıda, hemşirelik eğitimi devam ettirmeye çalışmaktadır. COVID-19 pandemi sürecinde hemşirelik eğitimi konu alan literatür dikkate alındığında; hem teorik hem de klinik uygulama boyutunda daha önce yapılandırılmamış ve uygulanabilirliği test edilmemiş birçok farklı uygulamaya acil bir çözüm olarak başvurulduğu görülmektedir.

Olağanüstü bir durum olarak yaşanan pandemi sürecinde, hemşirelik eğitiminde uygulanmak istenen yöntem ve teknikler heyecan uyandırmakla birlikte, literatüre kanıta dayalı bilgi kazandırmak adına deneysel çalışmaların yapılması önerilmektedir. Yapılacak çalışma sonuçlarının, pandemi sürecinde eğitimcilerin kullanabileceği eğitim uygulamalarını güçlendireceği ve

zenginleştirileceği gibi, COVID-19 pandemisi sonrası hemşirelik eğitimi sürecinde kaçınılmaz görülen değişimin temelini oluşturacağı düşünülmektedir. Pandemi sürecinde hemşirelik eğitiminin sürdürülmesine yönelik, kurumlar ve eğitimciler tarafından alınan kararlara görüşleri, önerileri ve algıları değerlendirilerek hemşirelik öğrencilerinin de dahil edilmesi önerilmektedir. Aynı zamanda özellikle klinik uygulama boyutunun yapılandırılması konusunda klinik alanda salgınla birebir mücadele eden hemşirelerin sürece dahil edilmesi, görüş ve deneyimlerinden çıkarım yaparak ortaya koyacakları önerileri paylaşmaları oldukça önemlidir.

Bilgilendirme

Yazarların Katkı Beyanı: Fikir/Kavram: Nİ, AD, Tasarım: Nİ, AD, Denetleme/Danışmanlık: AD, Kaynak Taraması: Nİ, Makalenin Yazımı: Nİ, AD, Eleştirel Düşünme: Nİ, AD, şeklindedir. Bu derlemenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir fon desteği alınmamıştır.

Kaynaklar

1. Van Doremalen N, Bushmaker T, Morris DH, Holbrook MG, Gamble A, Williamson BN et al. Aerosol and surface stability of SARS-CoV-2 as compared with SARS-CoV-1. *New England Journal of Medicine* 2020;382(16):1564-1567.
2. Han Y, Yang H. The transmission and diagnosis of 2019 novel coronavirus infection disease (COVID-19): A Chinese perspective. *Journal of Medical Virology* 2020;92(6):639-644.
3. Zou L, Ruan F, Huang M, Liang L, Huang H, Hong Z et al. SARS-CoV-2 viral load in upper respiratory specimens of infected patients. *New England Journal of Medicine* 2020;382(12):1177-1179.
4. Whiting K. Coronavirus isn't an outlier, it's part of our interconnected viral age. *World Economic Forum* 2020. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/coronavirus-global-epidemics-health-pandemic-covid-19/>. 16 Eylül 2020
5. Barton AJ, Murray TA, Spurlock DR. An open letter to members of the nursing education community. *J Nurs Educ* 2020;59(4):183-183.
6. Lazenby M, Chambers S, Chyun D, Davidson P, Dithole K, Norman I et al. Clinical nursing and midwifery education in the pandemic age. *Int Nurs Rev* 2020;67:323-325.
7. Salah AA, Aljerjawy M, Salama A. Gap between theory and practice in the nursing education: The role of clinical setting. *Emergency* 2018;24:17-18.
8. Yükseköğretim Kurulu (YÖK). Basın açıklaması. URL: <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktan-egitime-iliskin-aciklama.aspx>. 16 Eylül 2020
9. Alzahrani SB, Alrusayes AA, Aldossary MS. Impact of COVID-19 pandemic on dental education, research, and students. *Int J Health Sci Res* 2020;10(6):207-212.
10. Gewin V. Five tips for moving teaching online as COVID-19 takes hold. *Nature* 2020;580(7802):295-296.
11. Özbay Ö. Dünyada ve Türkiye'de uzaktan eğitimin güncel durumu. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi* 2015;(5):376-394.
12. Hodges C, Moore S, Lockee B, Trust T, Bond A. The difference between emergency remote teaching and online learning. *Educause Review* 2020;27. URL: <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>. 16 Eylül 2020
13. Iyer P, Aziz K, Ojcius DM. Impact of COVID-19 on dental education in the United States. *J Dent Educ* 2020;84(6):718-722.
14. Konrad S, Fitzgerald A, Deckers C. Nursing fundamentals—supporting clinical competency online during the COVID-19 pandemic. *Teaching and Learning in Nursing* 2020;1-4. <https://doi.org/10.1016/j.teln.2020.07.005>.
15. Bowling A, Cooper R, Kellish A, Kubin L, Smith T. No evidence to support number of clinical hours necessary for nursing competency. *J Pediatr Nurs* 2018;39:27-36.
16. O'Flynn-Magee K, Hall W, Segaric C, Peart J. The impact of Covid-19 on clinical practice hours in pre-licensure registered nurse programs. *Teaching and Learning in Nursing* 2020;2:36. <https://doi.org/10.1016/j.teln.2020.07.007>.
17. Ulenaers D, Grosemans J, Schrooten W, Bergs J. Clinical placement experience of nursing students during the COVID-19 pandemic: A cross-sectional study. *Nurse Educ Today* 2021;99:104746.
18. Fogg N, Wilson C, Trinka M, Campbell R, Thomson A, Merritt L et al. Transitioning from direct care to virtual clinical experiences during the COVID-19 pandemic. *J Prof Nurs* 2020;36(6):685-691.
19. Rourke S. How does virtual reality simulation compare to simulated practice in the acquisition of clinical psychomotor skills for pre-registration student nurses? A systematic review. *Int J Nurs Stud* 2020;102:103466.
20. Foronda CL, Fernandez-Burgos M, Nadeau C, Kelley CN, Henry MN. Virtual simulation in nursing education: A systematic review spanning 1996 to 2018. *Simul Healthc* 2020;15(1):46-54.
21. Rim D, Shin H. Effective instructional design template for virtual simulations in nursing education. *Nurse Educ Today* 2021;96:104624.
22. National Council of State Boards of Nursing (NCSBN). Simulation guidelines for prelicensure nursing education programs. URL: https://www.ncsbn.org/simulationguidelines_alexander_2015.pdf. 03 Mart 2021
23. Sullivan N, Swoboda SM, Breymier T, Lucas L, Sarasnick J, Rutherford-Hemming T et al. Emerging evidence toward a 2:1 clinical to simulation ratio: A study comparing the traditional clinical and simulation settings. *Clin Simul Nurs* 2019;30:34-41.
24. Hemşirelik Eğitim Derneği (HEMED). Hemşirelik Ulusal Çekirdek Eğitim Programı (HUÇEP)-2014. URL: <http://www.hemed.org.tr/2014-hucep/>. 03 Mart 2021
25. Hemşirelikte Eğitim Programları Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği (HEPDAK). Hemşirelik Lisans Eğitim Programı Standartları. URL: https://www.hepdak.org.tr/doc/b3_v4.pdf. 03 Mart 2021
26. Duncan DL. What the COVID-19 pandemic tells us about the need to develop resilience in the nursing workforce. *Nursing Management* 2020;27(3):22-27.

- 27.Hayter M, Jackson D. (2020). Pre-registration undergraduate nurses and the COVID-19 pandemic: Students or workers?. J Clin Nurs 2020;29:3115–3116.
- 28.Ford S. Nursing student and agency nurse die in coronavirus outbreak, Nursing Times 2020. URL: <https://www.nursingtimes.net/news/coronavirus/nursing-student-and-agency-nurse-die-in-coronavirus-outbreak-15-04-2020/>. 16 Eylül 2020
- 29.Swift A, Banks L, Baleswaran A, Cooke N, Little C, McGrath L et al. COVID-19 and student nurses: A view from England. J Clin Nurs 2020;00:1-4.
- 30.Gasch AC, González-Chordá VM, Mena-Tudela D. COVID-19: Are Spanish medicine and nursing students prepared? Nurse Educ Today 2020;92:104473.
- 31.Keskin M, Özer D. COVID-19 sürecinde öğrencilerin web tabanlı uzaktan eğitime yönelik geri bildirimlerinin değerlendirilmesi. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi 2020;5(2):59-67.
- 32.Diab GMAEH, Elgahsh NF. E-learning during COVID-19 pandemic: Obstacles faced nursing students and its effect on their attitudes while applying it. Am J Nurs 2020;9(4):300-314.
- 33.Kahyaoglu Süt H, Küçükkaya B. Hemşirelik bölümü öğrencilerinin uzaktan eğitime ilişkin görüşleri. Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi 2016;13(3):235-243.
- 34.Koch J, Andrew S, Salamonson Y, Everett B, Davidson PM. Nursing students' perception of a web-based intervention to support learning. Nurse Educ Today 2010;30(6):584-590.
- 35.Can E. Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye'de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi 2020;6(2):11-53.
- 36.Dawson O, Smith C, Schroder P, Hassall M. Nursing education programs during the COVID-19 pandemic: Adapting BBV and STI education to meet evolving needs. Aust Nurs Midwifery J 2021;27(2):48.
- 37.Morin KH. Nursing education after COVID-19: Same or different?. J Clin Nurs 2020;29:3117–3119.
- 38.Kim JH, Park H. Effects of smartphone-based mobile learning in nursing education: A systematic review and meta-analysis. Asian Nurs Res 2019;13(1):20-29.
- 39.Jowsey T, Foster G, Cooper-Ioelu P, Jacobs S. Blended learning via distance in pre-registration nursing education: A scoping review. Nurse Educ Pract 2020;44:102775.
- 40.Seah B, Ang ENK, Liaw SY, Lau ST, Wang W. Curriculum changes for pre-registration nursing education in times of COVID-19: For the better or worse?. Nurse Educ Today 2021;98:104743.
- 41.Lovrić R, Farčić N, Mikšić Š, Včev A. Studying pCOVID-19 Pandemic: A qualitative inductive content analysis of nursing students' perceptions and experiences. Education Sciences 2020;10(7):188.
- 42.Chen CJ, Chen YC, Sung HC, Hsieh TC, Lee MS, Chang CY. The prevalence and related factors of depressive symptoms among junior college nursing students: A cross-sectional study. J Psychiatr Ment Health Nurs 2015;22(8):590-598.
- 43.Savitsky B, Findling Y, Erel A, Hendel T. Anxiety and coping strategies among nursing students during the covid-19 pandemic. Nurse Educ Pract 2020;46:102809.
- 44.Aslan H, Pekince H. Nursing students' views on the COVID-19 pandemic and their perceived stress levels. Perspect Psychiatr Care 2020;1-7.
- 45.Casafont C, Fabrellas N, Rivera P, Olivé-Ferrer MC, Querol E, Venturas M et al. Experiences of nursing students as healthcare aid during the COVID-19 pandemic in Spain: A phenomenological research study. Nurse Educ Today 2021;97:104711.
- 46.Huang L, Xu FM, Liu HR. Emotional responses and coping strategies of nurses and nursing college students during Covid-19 outbreak. MedRxiv 2020. URL: <https://doi.org/10.1101/2020.03.05.20031898.th>. 16 Eylül 2020
- 47.World Health Organization (WHO). State of the world's nursing 2020: Investing in education, jobs and leadership. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240003279>. 03 Mart 2021
- 48.State of California, Department of Consumer Affairs. Guidance on waiver of restrictions on nursing students' clinical hours under DCA waiver-20-03. URL: https://www.dca.ca.gov/licensees/clinical_hours.pdf. 03 Mart 2021.
- 49.Kolivand M, Esfandyari M, Heydarpor S. Examining validity and reliability of objective structured clinical examination for evaluation of clinical skills of midwifery undergraduate students: A descriptivestudy. BMC Med Educ 2020;20:96.
- 50.Iancu AM, Kemp MT, Alam HB. Unmuting medical students' education: Utilizing telemedicine during the COVID-19 pandemic and beyond. J Med Internet Res 2020;22(7):e19667.
- 51.Carolan C, Davies CL, Crookes P, McGhee S, Roxburgh M. COVID 19: Disruptive impacts and transformative opportunities in undergraduate nurse education. Nurse Educ Pract 2020;46:102807.
- 52.Chan MMK, Yu DS, Lam VS, Wong JY. Online clinical training in the COVID-19 pandemic. Clin Teach 2020;17:1-2.
- 53.Jiménez-Rodríguez D, Arrogante O. Simulated video consultations as a learning tool in undergraduate nursing: Students' perceptions. Healthcare 2020;8(3):280.
- 54.Vatan F, Avdal EÜ, Yagcan H, Şanlı D. COVID-19 pandemisi ve hemşirelik eğitimi derneği faaliyetleri. Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi 2020;17(4):369-373.
- 55.Mucuk S, Ceyhan Ö, Kartın PT. COVID-19 pandemi sürecinde uzaktan hemşirelik eğitimi: Ulusal deneyim. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi 2021;6(1):33-36.